

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากเอกสารประกอบการบรรยายของ รองศาสตราจารย์ ดร. นิยม รัฐอมฤต ได้ให้
อธิบายไว้ว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยเสรีจะมั่นคงมีเสถียรภาพขึ้นอยู่กับพัฒนา
ของระบบการปกครองของประเทศนั้นๆ โดยอ้างอิงถึงบทความของ Francis Fukuyama ชื่อ “The
Primacy Of Culture” หรือความสำคัญของวัฒนธรรมได้ชี้ให้เห็นว่า โดยทั่วไประดับความมั่นคง
และเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตยเสรีนั้น จำแนกได้เป็น 4 ระดับ ดังนี้ (นิยม รัฐอมฤต
2547: 9-10)

1. อุดมการณ์หรือความคิด
2. โครงสร้างการปกครอง
3. ประชาสังคม
4. วัฒนธรรม

จากความเห็นของ Fukuyama แสดงว่าแนวคิดประชาธิปไตย ถ้ายังเป็นเพียงความคิด
แต่ยังไม่มีปฏิบัติหรือยังไม่มีสถาบันรองรับ เช่น ยังไม่มีการเขียนเป็นกฎหมายยังไม่มีสถาบัน
รองรับแนวคิดเช่นนั้น การคงอยู่ของแนวคิดดังกล่าวก็เป็นไปได้ยาก แต่ระบบการปกครองที่มีเพียง
แนวคิดและกลไกการปกครองรองรับ แต่ในส่วนของชุมชนประชาชนยังไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อก่อรูป
เจตนารมณ์ร่วม หรือเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมหรือผลักดันสิ่งที่เป็นเจตนารมณ์ของประชาชน การ
ปกครองในระบอบประชาธิปไตยก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะประชาธิปไตยต้องการเจตนารมณ์และ
บทบาทของประชาชนไม่ใช่เรื่องผู้นำคิดให้ทำให้ ประการสุดท้ายถ้าพฤติกรรมและวิถีชีวิตของ
ประชาชน ทั้งสังคมสอดคล้องกับวิธีการทางประชาธิปไตย ย่อมมีความมั่นคงและเสถียรภาพเป็น
ธรรมดา

ในแง่ของวัฒนธรรม Jurgen Domes (นิยม รัฐอมฤต 2547: 9) กล่าวว่า ประชาธิปไตย
หมายถึง วิถีชีวิตประชาชนที่ยึดมั่นในหลักการ 3 ประการ ได้แก่

- (1) เสรีภาพ
- (2) เสมอภาค
- (3) พหุนิยม

1. เสรีภาพในที่นี้ หมายถึง สิทธิเสรีภาพหรือศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ต้องได้รับการรับรอง และเป็นที่ยอมรับในทางกฎหมายและในทางปฏิบัติ

2. ความเสมอภาค หมายถึง ประชาชนมีความเสมอภาคกันในโอกาสและความเป็นจริงในทางการเมือง และสังคมที่ทำให้เป้าหมายนั้นเกิดขึ้นได้จริง

3. พหุนิยม หมายถึง การรับรองการมีอยู่และการยอมให้มีการแข่งขันในบรรดาองค์กรที่มีความหลากหลาย แตกต่างกันในด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และกลุ่มผลประโยชน์ที่มีความแตกต่าง และผลประโยชน์ที่ไม่ถ่วงถอยกันนั้นมีความมั่นคง เป็นความชอบธรรมในการดำรงอยู่และถูกกฎหมาย

แนวคิดของนักวิชาการที่ผู้วิจัยยกมากล่าวถึงข้างต้นชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมอันหมายถึงวิถีชีวิตของประชาชนนั้น เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประชาธิปไตยให้มั่นคงมีเสถียรภาพ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเกิดขึ้นในสังคม ทั้งระดับชุมชนระดับชาติ และระดับโลก ซึ่งส่งผลกระทบในเชิงสร้างสรรค์และทำลายล้าง ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมจากกลุ่มประเทศยุโรปและอเมริกา ปัจจุบันสังคมโลกได้รับอิทธิพลความคิดที่สำคัญคือกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่งเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมทุกระดับตามหลักการที่ World Bank, WTO, IMF ซึ่งก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ แต่ ขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละประเทศเช่นเดียวกัน เนื่องจากปัญหาการสร้างระบบงานแบบธรรมาภิบาล ในแต่ละประเทศนั้นยังไม่สามารถดำเนินงานเพื่อให้สอดคล้องประสานกับสภาพสังคมกับค่านิยมทัศนคติวัฒนธรรมและประเพณีนิยมของแต่ละประเทศได้เท่าที่ควร ยกตัวอย่างเช่น ประเทศไทยที่ต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจที่กำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยเป็นสิ่งที่เกิดจากความไม่โปร่งใส กลไกการแก้ไข ปัญหาของภาครัฐ ไม่มีประสิทธิภาพ ประกอบกับมีการฉ้อฉลทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน จึงทำให้ประเทศไทยต้องพ่ายแพ้ในสงครามเศรษฐกิจย่อยยับ ทั้งนี้ นักคิดและนักวิชาการหลายฝ่ายได้มองว่าการแก้ปัญหาก็จะต้องมีการบริหารที่ดีซึ่งนำมาจากหลักการ good governance ของ IMF ที่เสนอต่อประเทศไทยซึ่งมีหลักการที่สำคัญ 6 ประการ คือ

1. หลักนิติธรรม
2. หลักคุณธรรม
3. หลักความโปร่งใส
4. หลักการมีส่วนร่วม
5. หลักจิตสำนึกรับผิดชอบ

6. หลักความคุ้มค่า (ประสิทธิภาพ และประสิทธิผล)

โดยมุ่งแก้ปัญหาสร้างกลไกที่มีประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ ทั้งนี้โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อร่วมกันถ่วงดุลและตรวจสอบ ทั้งนี้แนวทางธรรมรัฐที่มุ่งเน้นในการพัฒนาโครงสร้างที่มีประสิทธิภาพและความโปร่งใส เป็นการแก้ไขกลไกของการปกครองเป็นการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ ทั้งนี้ไม่ว่าเราจะสร้างกลไกในการตรวจสอบให้ดีเลิศเพียงใดแต่ไม่เคยปรากฏว่า มันจะเพียงพอการยับยั้งไม่ให้เกิดทุจริตได้ไม่ว่าจะเป็นประเทศใดก็ตาม ดังนั้นสิ่งที่ขาดหายไปในประเทศไทย คือ ธรรมในการปกครอง การสร้างศีลธรรมที่ยึดเหนี่ยวไม่ให้คนกระทำชั่วจะยับยั้งการทุจริตที่ระดับบุคคล ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุ ซึ่งต้องดำเนินไปควบคู่กันจึงจะแก้ปัญหาของชาติ และแก้ปัญหาระดับจิตใจของคนในชาติ แนวคิดหลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนานั้นมีมากมาย กว้างขวาง ครอบคลุม ลุ่มลึกทั้งในทางโลกุตระธรรมที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นและ โลกียะ อันเป็นข้อปฏิบัติ ของบุคคลในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข ในบทนี้ผู้วิจัยจึงขอประมวลหลักคำสอนในทางโลกียะธรรม ที่เห็นว่าเป็นหลักที่มีความสอดคล้องกันกับหลักคิดธรรมาภิบาล และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย โดยผู้วิจัยได้ประมวลไว้ในการนี้มีดังต่อไปนี้

1. หลักนิติธรรม (rule of law)

หลักนิติธรรม คือ หลักการอันถูกต้องทางกฎหมายทั้งในแง่หลักการ กระบวนการทางกฎหมาย และการบังคับกฎหมาย กล่าวอีกนัยหนึ่ง หลักนิติธรรม คือ การใช้หลักกฎหมายเป็นฐานในการปกครอง ไม่ใช่ใช้อำนาจตามอำเภอใจของคนที่อยู่ในอำนาจ โดยใช้อำนาจของผู้นำเป็นหลัก ที่เรียกว่า การปกครองโดยคน (rule of man) rule of law เป็นหลักนิติธรรมอันเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าจะผูกไว้ซึ่งความยุติธรรมและความชอบธรรม หลักนิติธรรมจึงสำคัญอย่างยิ่ง เช่น ถ้ามีกฎหมายซึ่งตราออกมาตามหลักนิติธรรมสากล ก็ต้องเอากฎหมายเป็นหลักไม่ใช่ใช้อำนาจตามอำเภอใจ แต่บางครั้งก็อาจได้ยินคำว่าหลักนิติศาสตร์และหลักรัฐศาสตร์ หลักนิติศาสตร์คือ การใช้กฎหมายเป็นหลัก ส่วนหลักรัฐศาสตร์ อาจใช้การคำนึงถึงสถานการณ์ และความจำเป็นเพื่อยุติความโกลาหลด้วยการงดเว้นการใช้กฎหมายหรือการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือการตีความตะแบง การใช้หลักรัฐศาสตร์จะใช้เป็นกรณีปัญหาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก เช่น การประท้วงด้วยคนจำนวนแสน ซึ่งอาจจะเกิดกฎหมายการทำลายทรัพย์สินของทางราชการ แต่ก็ต้องยุติลงโดยผู้กระทำความผิดไม่ฟ้องร้องกล่าวหาโทษ การใช้หลักรัฐศาสตร์ ควรเป็นข้อยกเว้นและใช้เฉพาะกรณีจำเป็นจริงๆ มิฉะนั้นจะเป็นการทำลายหลักนิติธรรม (ลิขิต ชีรเวทิน 2547: 9-12)

หลักนิติธรรม หรือ rule of law ต้องไม่ปนกับ rule by law คือ การใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือหาความชอบธรรมในการกระทำ โดยการออกกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมขัดต่อ rule of law ตั้งแต่ต้น เช่น รัฐบาลเผด็จการออกกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมมาบังคับประชาชนกฎหมายจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อการใช้อำนาจของเผด็จการโดยผู้กระทำการจะอ้างกฎหมายทั้งๆที่เป็นกฎหมายเผด็จการ

กฎหมายเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม (rule of law) การใช้หลักกฎหมาย ทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะข้อบกพร่องตามกฎแห่งธรรมชาติ ทำให้เกิดกระบวนการพัฒนาไปสู่ความศิวิไลซ์ รัสโซกล่าวไว้ว่า กฎหมายคือ รูปธรรมของเจตจำนงทั่วไปของประชาชน ดังนั้นหลักกฎหมายในระบอบประชาธิปไตย จึงต้องประกอบด้วย

1.1 กฎหมายต้องมีที่มาที่ชอบธรรม ดังที่นักปราชญ์กล่าวไว้ว่า ชนชั้นใดบัญญัติกฎหมาย ย่อมเพื่อประโยชน์ของชนชั้นนั้น ดังนั้น กฎหมายถ้าจะให้ทรราชเป็นผู้บัญญัติ ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชน จะต้องให้ประชาชนเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย เพราะไม่มีประชาชนคนใดที่จะบัญญัติกฎหมาย เพื่อทำลายผลประโยชน์ของตนเอง ด้วยเหตุนี้ระบอบประชาธิปไตย จึงกำหนดให้ผู้แทนของประชาชนที่ได้รับฉันทานุมัติโดยกระบวนการเลือกตั้ง จากประชาชนเป็นผู้มีหน้าที่บัญญัติกฎหมาย โดยให้อำนาจนิติบัญญัติ เป็นอำนาจสูงสุด แต่ต่ำกว่าอำนาจธิปไตยของปวงชน เพราะปวงชนมีอำนาจที่จะถอดถอน ผู้แทนที่เข้ามาทำหน้าที่นิติบัญญัติได้ ถ้าปรากฏว่าผู้แทนมิได้บัญญัติกฎหมายเพื่อประโยชน์ของประชาชน

ดังนั้น กฎหมายที่ชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตยจะต้องเป็นกฎหมายที่มาจากฝ่ายนิติบัญญัติ ที่ได้รับเลือกตั้งจากประชาชนเท่านั้น

1.1.1 การบังคับใช้กฎหมายจะต้องมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน หลักกฎหมายที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ประชาชน ไม่ว่าจะยากดีมีจน ไม่ว่าจะมิเชื่อชาติและนับถือศาสนาใด จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายบทบัญญัติอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน การเลือกปฏิบัติใดๆ จึงขัดกับหลักกฎหมายภายใต้ระบอบประชาธิปไตยทั้งสิ้น ลักษณะของการเลือกปฏิบัติ คือ ลักษณะ ของกฎหมายในระบอบเผด็จการ

1.1.2 ประชาชนจะต้องได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน ในระบอบประชาธิปไตยประชาชนทุกหมู่เหล่า โดยไม่จำกัดฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม จะต้องได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอกัน กล่าวคือ ประชาชนจะต้องมีสิทธิที่จะแต่งตั้งทนายเพื่อคุ้มครองความเป็นธรรมให้แก่ตน เมื่อเกิดคดีความต่างๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นโจทก์หรือจำเลยและประชาชนทุกคนจะต้องมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งในศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา

กล่าวโดยสรุป หลักกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยแท้จริงคือ เจตจำนง
ทั่วไปของประชาชน มีความสำคัญในฐานะที่เป็นกลไกดำรงรักษา สิทธิและเสรีภาพของ
ประชาชน อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ในพระไตรปิฎกจะพบว่า ในหลักธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงให้สิทธิ เสรีภาพ
แก่บุคคลทุกคนเสมอกันให้ทุกคนตระหนักว่า ตนมีสิทธิเท่าเทียมกับบุคคลอื่นในการที่จะกระทำความ
ให้ดีขึ้นหรือเลวลงด้วยการพึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอกที่ไม่จำเป็น ซึ่งต่างกับประชาธิปไตย
โดยให้สิทธิเสรีภาพตามกฎหมาย ไม่ได้มาจากการกระทำของตนเอง สิทธินั้นยังต้องพึ่งจากบุคคลอื่น
ซึ่งเท่ากับพึ่งพิงภายนอก พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ในการที่จะไม่
กระทำชั่ว และรับผิดชอบต่อทุกคน ด้วยการกระทำดีต่อผู้อื่นไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นมิตรหรือศัตรู ให้รู้จัก
ปรับปรุงแก้ไขพื้นฐานของคนในปัจจุบันให้ดีขึ้นและรู้จักวางแผนในอนาคตให้เจริญก้าวหน้าในทางที่
ถูกต้อง

การจ้างสิทธิ เสรีภาพแต่ขาดการสร้างจิตสำนึกรับผิดชอบ เคารพกฎระเบียบ
และมีวินัยความรับผิดชอบ การเคารพกฎระเบียบและมีวินัยเป็นตัวดำเนินการใช้สิทธิเสรีภาพเกินขอบเขต
สิทธิเสรีภาพที่ขาดความรับผิดชอบไม่เคารพกฎระเบียบและขาดวินัย จะนำไปสู่การขาดกฎเกณฑ์
และการล่มสลายของระเบียบทางการเมือง

ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสำหรับบุคคลแต่ละคนประพฤติปฏิบัติตาม
เองด้วย และสำหรับบุคคลที่อยู่ร่วมกันจะพึงปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมกันเป็นสุขด้วยนั้น ทรงตรัสไว้ใน
โอวาทปาฏิโมกข์ ที่ตรัสไว้ว่า ไม่ทำบาปคือ ความชั่วทั้งปวง ทำกุศลคือ ความดีอันเป็นกิจของคน
ฉลาดให้ถึงพร้อม, ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว, ดังนั้นและสำหรับธรรมะที่ทรงสั่งสอนสำหรับผู้
อยู่ร่วมกันเป็นหมู่จะพึงปฏิบัติ นั้น ดังเช่นที่ตรัสไว้ในมงคลสูตรคาถาหนึ่งว่า การไม่สอเสพคบคนพาล,
การไม่สอเสพคบหาบัณฑิต, การบูชาบุคคลควรบูชา, (สมเด็จพระญาณสังวร : 2536 :300)

สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคม
ประชาธิปไตย พึงรู้หลักและปฏิบัติ ดังนี้ (พระสุตตันตปิฎก เล่ม 20 : 186)

1. อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ
ของตนเป็นใหญ่ กระทำด้วย ประารถตนและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว
ทำดีด้วยเคารพตน

2. โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่
ไม่หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยม
หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าประมาณในฝ่ายกุศล ได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

3. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงามเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบข้อเท็จจริง และความคิดเห็น ที่รับฟังอย่างกว้างขวางแจ้งชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุดเต็มขีดแห่งสติปัญญาจะมองเห็นได้ด้วย ความบริสุทธิ์ใจว่า เป็นไปโดยชอบธรรมและเพื่อความดีงาม เป็นประมาณอย่างสามัญได้ ทำการ ด้วยความเคารพ หลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

“กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทหยากเยื่อ ประพฤติ ในธรรมวินัยแล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันในไตรทิพย์” (อัง ปัญจก 21/759/171)

“บุคคลไม่เชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม โดยเหตุที่วินิจฉัยคดีโดยพลุนพลัน ส่วนผู้ใด เป็นบัณฑิต วินิจฉัยอรรถคดีและความอันไม่อรรถคดีทั้งสอง วินิจฉัยบุคคลเหล่าอื่นโดยความ ไม่พลุนพลัน โดยธรรมสมาเสมอ ผู้นั้นชื่อว่าคุ้มครองกฎหมาย เป็นนักปราชญ์ เขากล่าวว่า ตั้งอยู่ ในธรรม” (บุ ธ. 25/29/41)

ผู้ดำรงอยู่ในความบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินความมัวหมองใดๆ ไม่จำเป็นต้อง พิสูจน์ตนหรือชำระความบริสุทธิ์ และไม่จำเป็นต้องอยู่ในกรอบระเบียบวินัยประพฤติดนให้เคร่งครัด อีกต่อไป แต่เพื่อเป็นเนติตัวอย่างแก่ผู้อื่น เพื่อรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ต้อง อยู่ในกรอบระเบียบวินัย ซึ่งถูกบัญญัติจัดตั้งขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมโดยความเห็นความชอบ ของคนหมู่มาก (สงฆ์) ทั้งนี้เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยนั่นเอง

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบการบัญญัติกฎหมาย ตามหลักนิติธรรมใน ระบอบประชาธิปไตยกับการบัญญัติพระวินัย ของพระพุทธองค์ก็มีหลักเฉพาะที่น่าศึกษาเปรียบเทียบ กันได้หลายประการ การบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้า มีประเด็นสำคัญที่ควรเล่าถึง ดังนี้

1. ไม่มีการบัญญัติพระวินัย หรือสิกขาบทไว้ล่วงหน้า ในสมัยหนึ่ง พระสารีบุตร ได้กราบทูลขอร้องต่อพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติพระวินัยหรือสิกขาบท พระพุทธเจ้า ทรงตรัสตอบว่าพระสงฆ์ยังไม่มาก ลากสักการะยังไม่มา ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ (กิเลสที่ครอง สันดาน) ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ ก็ยังไม่ต้องบัญญัติ สิกขาบท ถ้าพระสงฆ์มากลาก

2. สักการะมาก ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะปรากฏในสงฆ์จึงควรบัญญัติ สิกขาบท (สุชีพ ปุณณนาฎ 2502: 307-308)

3. เมื่อมีพฤติการณ์ที่ไม่ควรประพฤติ อันเป็นความเสียหาย เกิดขึ้นจน เป็นที่ปรากฏ และทรงทราบก็จะทรงเรียกที่ประชุมสงฆ์ เรียกภิกษุผู้ประพฤติผิดมาสอบถาม ทามกลางสงฆ์ เมื่อเธอยอมรับจึงทรงติเตียน ซึ่งเหตุผลแล้วบัญญัติสิกขาบท ปรับอาบัติแก่ผู้ล่วงละเมิด ในกรณีเช่นนี้ภิกษุนั้นจะยังไม่ถูกปรับอาบัติในข้อที่เธอทำผิดครั้งแรก เพราะยังไม่มีพระวินัยห้ามไว้ ต่อเมื่อห้ามไว้แล้ว เธอหรือภิกษุอื่นกระทำความผิดจึงต้องอาบัติ (สุชีพ ปุณณนาฎ 2502 : 311)

4. การบัญญัติพระวินัย หรือสิกขาบททุกข้อ ต้องมีการประชุมสงฆ์ สอบสวนการกระทำนั้นๆ ให้เห็นว่าผิดมีการชี้แจงเหตุผลว่าควรอย่างไรแล้วจึงบัญญัติเป็นข้อไว้ สงฆ์จึงต้องรับรู้ การสอบสวน และการบัญญัติสิกขาบทเป็นทางการตลอดมา ไม่มีการบัญญัติหรือสั่งการแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งไม่มีการประชุมสงฆ์

5. ในการบัญญัติพระวินัยนั้น บางครั้งมีการสอบสวนกับมาตรฐานกฎหมายของทางโลกก่อน เช่น ทรงถามภิกษุผู้เคยเป็นผู้พิพากษาแล้วเข้ามาบวชว่า พระเจ้าพิมพิสารจับโจรได้ ทรงลงโทษด้วยการกำหนดทัณฑ์เท่าไร ภิกษุนั้นตอบว่า กำหนดบาบทหนึ่งหรือ ห้า มาสก ก็ทรงใช้มาตรฐานนั้นกำหนดการลักทรัพย์ของภิกษุว่า ต้องขาดจากความเป็นภิกษุ (สุชีพ ปุญญานุภาพ 2502: 317)

6. พระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้เป็นข้อๆ เทียบด้วยมาตราของกฎหมายนั้น พระสงฆ์ต้องประชุมฟังคำสวดทบทวนทุกกึ่งเดือนที่เรียกว่า สวดปาฏิโมกข์ ก็คือฟังบทบัญญัติทางพระวินัยที่ห้ามกระทำหรือให้งดเว้นการกระทำอันไม่เหมาะสมนั่นเอง เมื่อถึงวันสำคัญที่กำหนดให้ประชุมสงฆ์ ฟังการสวดทบทวนพระวินัย ภิกษุใดหลีกเลี่ยงไม่ลงประชุมฟังต้องอาบัติ (สุชีพ ปุญญานุภาพ 2502: 212-223)

7. ทรงบัญญัติพระวินัยอนุญาตให้สงฆ์มีสิทธิในการออกเสียงในกิจกรรมต่างๆ อย่างเสรี เช่น การรับคนเข้าหมู่ (คือ เข้ามาบวช) การสวดประกาศแต่งตั้งภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการของสงฆ์ (สวดมนต์) รวมทั้งการประกาศลงโทษเป็นการสงฆ์ แต่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ประพฤตินอกกริตนอกกรอย ภิกษุที่ร่วมประชุมนั้นมีสิทธิคัดค้านได้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ 2502: 184-185)

ประเด็นที่พอจะยกขึ้นมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า มีลักษณะเป็นหลักนิติธรรมอย่างไรในการบัญญัติพระวินัย คือ

1. มีการประชุมสงฆ์เพื่อรับทราบ การสอบสวน การชี้แจงเหตุผล ชี้อรรถของความผิดนั้น และรับทราบเรื่องการบัญญัติสิกขาบท อนุญาตให้ภิกษุที่เข้าประชุมคัดค้านได้

2. ไม่มีความผิดเกิดขึ้นเป็นตัวอย่างก่อน จะไม่มีการบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันมิให้ใครพูดได้ว่าคิดมากไปเอง ใครจะทำความผิดเช่นนั้น แท้จริงเมื่อมีการทำผิด มีเสียงติเตียนจนทราบไปถึงพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท และในการบัญญัติสิกขาบทนั้นก็ผ่อนผันให้เมื่อมีกรณีตัวอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่า “อนุบัญญัติ” (สุชีพ ปุญญานุภาพ เล่ม 2 2502: 184-185)

3. ทรงมอบพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ให้สงฆ์รับไปสวดทบทวนทุกกึ่งเดือน และดูแลกันและกันให้ปฏิบัติตามข้อบัญญัติให้เว้นจากข้อห้าม แม้ภิกษุบางรูปเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังต้องลงฟังสวดปาฏิโมกข์ไม่มีข้อยกเว้น เพื่อให้ทุกรูปรับรู้เรื่องบทบัญญัติทางพระวินัย

4. เห็นชอบของที่ประชุมสงฆ์ก่อนจึงจะนับว่าเป็นไปโดยชอบในกรณี เช่น การรับคนเข้าหมู่บ้านจะเป็นประชาธิปไตยกว่าทางบ้านเมืองเสียอีก ผู้เข้ารับราชการ หรือทำงาน ถ้าผู้มีอำนาจเพียงคนเดียวอนุมัติก็เป็นข้าราชการ แต่ผู้บวชเป็นพระภิกษุถ้าในพิธีบวชนั้นมีภิกษุใน บทบัญญัติทางพระวินัยนั้นผู้เป็นผู้ใหญ่คือสงฆ์ กิจกรรมสำคัญจะต้องได้รับมติ

5. ในบทบัญญัติทางพระวินัยนั้น เป็นผู้ใหญ่คือสงฆ์ กิจกรรมสำคัญจะต้อง ได้รับมติเห็นชอบของที่ประชุมสงฆ์ก่อนจึงจะนับว่าเป็นไปโดยชอบ ในกรณีเช่น การรับคนเข้า หมู่บ้านจะเป็นประชาธิปไตยยิ่งกว่าทางบ้านเมืองเสียอีก ผู้เข้ารับราชการหรือเข้าทำงาน ถ้าผู้มีอำนาจ เพียงคนเดียวอนุมัติก็เป็นข้าราชการได้ แต่ผู้บวชเป็นพระภิกษุถ้าในพิธีนั้นมีภิกษุในที่ประชุมคัดค้าน เพียงรูปเดียว ก็บวชไม่ได้

6. พระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อสงฆ์ส่วนรวม และมอบให้สงฆ์เป็นผู้ ร่วมกันรักษา ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงอนุญาตว่า ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะ ถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ (สุชีพ ปุณณานุกาฬ เล่ม 3: 43) ก็ให้ถอนได้ แต่ที่ประชุมสงฆ์เห็นว่า ควรคงไว้ทั้งหมดจึงสวดประกาศไม่ให้มีการเพิกถอนใดๆ ต่อไป ถ้าจะเปรียบเทียบกับหลักกฎหมาย พระวินัยก็เป็นกฎหมายที่มีอายุยืนยาวที่สุดในโลก เพราะได้บัญญัติไว้และมีผลใช้บังคับใช้จนถึงวันนี้ ล่วงมากกว่า 2,500 ปีแล้ว (สุชีพ ปุณณานุกาฬ เล่ม 2: 383-384)

2. หลักคุณธรรม

ในระบอบประชาธิปไตยนั้น การเป็นคนดีมีคุณธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งคนดีใน ฐานะปัจเจกบุคคล สมาชิกของสังคม สมาชิกของชุมชน สมาชิกของรัฐ และผู้ปกครองรัฐ ผู้วิจัยมี ความเห็นว่า รากฐานสำคัญของหลักคิดของประชาธิปไตยก็คือ การที่ประชาชนเป็นคนดีและผู้ปกครอง เป็นคนดีมีคุณธรรม ซึ่งเงื่อนไขนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อระบอบประชาธิปไตย ทั้งแบบมีส่วนร่วม (participative democracy) และแบบตัวแทน (representative democracy) ถ้าประชาชนไม่ดี ผู้ปกครอง ไม่ดี ขาดคุณธรรม Democracy แทนที่จะเป็นการปกครองของคนหมู่มากที่ดีตามความหมายปัจจุบัน ก็ อาจกลายเป็นการปกครองของคนหมู่มากที่เลวร้าย ตามแนวคิดของ อริสโตเติล (ซึ่งเรียกการปกครอง ของคนหมู่มากที่ดีว่า Polity) (สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ 2545: 85)

พระบรมราชาบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเตือนสติให้พสกนิกรชาว ไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของ “คนดี” ต่อการปกครองและความปึกติสุขของบ้านเมือง ดังนี้

“ในบ้านเมืองนั้นมีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้คนทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมืองมีความเป็นปึกติสุขเรียบร้อย จึงมิใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่อยู่ที่การ

ส่งเสริมคนดี ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวายได้” (สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง: 2547)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงทางของความประพฤติเป็นสุจริต เป็นทugend หรือที่เป็นกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถไว้ดังกล่าว ธรรมะที่ทรงสั่งสอนทั้งปวงนี้เป็นคำสั่งแก่สามัญชนทั่วไป เพื่อให้ทราบ และเพื่อที่จะละทugend หรืออกุศลกรรมบถ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ให้ประพฤติอยู่ในสุจริต หรืออกุศลกรรมบถทางกาย ทางวาจา ทางใจ (สมเด็จพระญาณสังวร : 2536 น. 417)

จากหลักพระพุทธศาสนา คนดีมีคุณธรรม หรือมีมนุษยธรรมที่เรียกได้ว่า มีอารยชน มีศีลธรรม คือ มีคุณสมบัติ ดังนี้

มีสุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดี ประพฤติชอบ 3 ประการ

1. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย
2. วาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง
3. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คือสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยใจ

ประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกต้องตามทางแห่งกุศลธรรม 10 ประการ คือ
ทางกาย 3

1. ละเว้นการฆ่า การสังหาร การบีบคั้น เบียดเบียน มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
สงเคราะห์กัน

2. ละเว้นการแย่งชิง ลักขโมย และการเอารัดเอาเปรียบ ; เคารพสิทธิในทรัพย์สินของ
กันและกัน

3. ละเว้นการประพฤติดีด่างละเมิดในของรักของหวงผู้อื่น ; ไม่ข่มเหงจิตใจหรือทำลาย
ลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลผู้อื่น

ทางวาจา 4

1. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง ; กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจให้ผิดจากความจริง
เพราะเห็นแก่ประโยชน์ใดๆ

2. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

3. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเลี้อย ; พูดคำหยาบคาย สกปรกเลี้อย พูด
แต่คำสุภาพนุ่มนวลชวนฟัง

4. ละเว้นการพูดเหลวไหล เพื่อเจ้อ ; พูดแต่ความจริงมีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูก
กาลเทศะ

ทางใจ 3

1. ไม่ละโมภ พง์เล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ ; คิดให้ คิดเสียสละ ทำใจให้เผื่อแผ่ กว้างขวาง
2. ไม่คิดมุ้งร้ายเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ; ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

3. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรม 10 ข้อ นี้เรียกว่า กุศลกรรมบถ (ทางทำกรรมดี) บ้าง อารยธรรมบ้าง เป็นรายละเอียด ขยายความสุจริต 3 ข้อ ข้างต้นด้วย คือ ข้อ 1-3 เป็นกายสุจริต ข้อ 4-7 เป็นวจีสุจริต ข้อ 8-10 เป็นมโนสุจริต

การเป็นคนดี มีคุณธรรมในฐานะสมาชิกของสังคม จะช่วยสร้างสรรค์สังคมให้มีธรรม คือ หลักความประพฤติ มีดังนี้

หลักพรหมวิหาร 4 คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวาง ครอบพระพรหม 4 อย่าง ในจกัถวัตติสูตร พรหมวิหาร 4 ในจกัถวัตติสูตร พรหมวิหาร 4 พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ธรรม 4 ข้อนี้ คือ พรหมวิหารธรรม ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม โดยทั่วไปหมายถึง ผู้มี ภูมิธรรมสูง บริสุทธิ ยุติธรรมเรียกขานกว่าท่านผู้ใหญ่นี้ (สมเด็จพระญาณสังวร : 2536 น. 140)

1. เมตตา ความรัก คือ ความปรารถนาดี มีไมตรีต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบ ประโยชน์และความสุข

2. กรุณา ความสงสาร คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ไข้ใจที่ปลดปล่อย บำบัด ความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนอื่นและสัตว์ทั้งปวง

3. มุทิตา ความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่น อยู่ดีมีสุขก็มีใจแจ่มชื่นเบิกบาน เมื่อ เห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วย พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ สนับสนุน

4. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิตเรียบ สม่ำเสมอ มั่นคง เทียงตรงดุจตราขึง มองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่ว สมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะ วินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรม

เมื่อมีคุณธรรมภายในพื้นฐานจิตใจเช่นนี้แล้วพึงแสดงออกภายนอกตามหลักความ ประพฤติ ต่อไปนี้

บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ การปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่อง ยึดเหนี่ยวใจคนและ ประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ 4

คุณภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ 4 ประการนี้ 4 ประการเป็นไฉน คือ ทาน การให้หนึ่ง เปรยวัชชะ ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก 1 อตถจริยา ความประพฤติประโยชน์ 1 สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ 1 คุณภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ 4 ประการนี้และ

การให้ 1 ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก 1 ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ 1 ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมนั้นๆ ตามสมควร 1 ธรรมเหล่านั้นและ เป็นเครื่องสงเคราะห์โลก ประคองหลักเพลาควบคุมที่แล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้น ถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ ไร มารดาหรือบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือบูชา เพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตพิจารณา เห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้น พวกเขาจึงถึงความยิ่งใหญ่ และเป็นที่น่าสรรเสริญฯ (จตุกนิบาต 21/32/37)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้อบรมสติปัญญา ให้สำนึกรู้จริงใน คุณของผู้มีคุณและ ตอบแทนตามหลัก สังคหวัตถุนี้แหละ เมื่อเป็นเช่นนี้ สังคมมนุษย์ จึงดำเนินไปได้ด้วยดี มีความสุข ความเจริญ เหมือนดังล้อรถที่มีเพลาย่อยหมุนนำรถไปได้ ฉะนั้นด้วยอานุภาพแห่งพุทธศาสนา และความรับปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน บุคคลจำพวกนี้จึงยังหาได้อยู่ ในประชาชนชาวไทย อันอาจ หาได้ยากในที่อื่น ธรรมนี้จึงรักษาชนผู้ประพฤติให้มีความสุข ดังที่ปรากฏเห็นได้ชัด (สมเด็จพระญาณสังวร : 2536 น. 300)

หลักสังคหวัตถุ 4 มีดังต่อไปนี้

1. ทานให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือ ทรัพย์สินสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจและศิลปวิทยา
2. ปิยวาจา พูดอย่างรักกัน คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง ซึ่งแจ่มแจ้งแนะนำสิ่งที่เป็น ประโยชน์ มีเหตุผล เป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
3. อตถจริยา ทำประโยชน์แก่เขา คือ ช่วยเหลือด้วยแรงกาย และชวนช่วยช่วยเหลือ กิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไข้ปัญหา และช่วยปรับปรุง ส่งเสริมในด้าน จริยธรรม
4. สมานัตตตา เอาตัวเข้าสมาน คือทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตัวเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติเสมอกันต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุข ทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ ร่วมแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

หลักคุณธรรมในฐานะผู้ปกครองรัฐ

ด้วยเหตุที่ผู้ปกครองรัฐ เป็นผู้แสวงหาอำนาจรัฐและเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐ ความคิด คำพูด การกระทำของผู้ปกครองรัฐสามารถส่งผลกระทบต่อสังคมได้กว้างขวาง มากกว่า ปัจเจกบุคคลทั่วไปจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ซึ่งจะเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองรัฐจะต้องมีหลักธรรม ในการปกครองเป็นการเฉพาะ นอกเหนือไปจากหลักธรรมสำหรับการครองตนเป็นคนดี พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสถึงพระราชจักรพรรดิไว้ โดยความว่า พระราชจักรพรรดิ ทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงเป็นพระธรรมราชา ไม่ทรงยังจักรอันไม่มีพระราชให้เป็นไป เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า ใครเล่าเป็นพระราชแห่งพระราชจักรพรรดิผู้ตั้งอยู่ในธรรม เป็นธรรมราชา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ธรรมเป็นพระราชแห่งพระราชจักรพรรดินั้น แล้วได้ตรัสว่าพระราชจักรพรรดิทรงตั้งอยู่ในธรรมเป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตราเป็นเบื้องหน้า เป็นธรรมาธิปไตย มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดแจงรักษาป้องกัน คุ้มครองประกอบด้วยธรรม (สมเด็จพะญาณสังวร 2536: 112)

ในทางพระพุทธศาสนา จึงกำหนดว่าท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้นำ และผู้ปกครองรัฐ ตั้งต้นแต่พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ ตลอดจนนักปกครองโดยทั่วไป มีหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติ และข้อปฏิบัติดังนี้

ทรงทศพิธราชธรรม คือ คุณธรรมของผู้ปกครอง หรือราชธรรม (ธรรมของพระราช)

10 ประการ ดังนี้

1. ทาน ให้ปันช่วยประชา คือการบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้โดยมุ่งปกครองหรือทำงาน เพื่อให้เขาได้ มิใช่เพื่อจะเอาจากเขาเอาใจใส่อำนวยความสะดวก จัดสรร ความสงเคราะห์ อนุเคราะห์ให้ประชาราษฎร์ได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อน ประสพทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

2. สีล รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม ดำรงกายและ วชิทวารประกอบแต่ การสุจริตรักษา กิตติคุณประพฤติกว่ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ผู้ใดจะดูแคลน

3. ปริจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนได้เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

4. อาชวะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ ซื่อตรง ทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจ โดยสุจริตมีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

5. มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่ง หยาบคาย กระด้างกระเดื่ององศ์ มีความงามสง่า เกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดีแต่มีขาดยำเกรง

6. ตปะ พันมัวเมาด้วยเผากิเลส คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหล หมกมุ่นในความสุขสำราญและ การปนเปื้อน มีความเป็นอยู่ สม่่าเสมอ หรืออยู่อย่างง่ายๆ สามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

7. อักโกธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือ ไม่เกรี้ยวกราดไม่วินิจฉัยความและกระทำด้วยอำนาจ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความขุ่นเคือง วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบ ตามธรรม

8. อวิหิงสา น่าร่มเย็น ไม่หลงเริงอำนาจไม่บีบบังคับกดขี่มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาชญา แก่ประชากรราษฎรผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

9. ขันติ ชานะเจริญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก ถึงจะยากลำบากกายนำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ถอย ถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยถ้อยคำเสียดสีถากถาง อย่างไรก็ดี มีไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจกรณียบำเพ็ญโดยชอบธรรม

10. อวิโรธนะ มีปฏิบัติคลาดจากธรรม คือ ประพฤติมิให้ผิดจากประศาสนธรรม อันถือประโยชน์สุข ความดีงามของรัฐ และราษฎรเป็นที่ตั้ง อันใดประชากรราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำร้าย ลากสักการะใดๆ สถิตมั่นในธรรมทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมก็ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ก็ดี ไม่ประพฤติกเล็ดคลอนวิบัติไป

พระพุทธองค์ทรงสอนมิให้สาวกยึดตัวพระองค์ หากแต่ให้ยึดพระธรรมเป็นหลัก และแนวทางปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตก็เช่นกันมิให้ยึดสิ่งอื่นๆ เช่น ทรัพย์สิน เงินทอง ลาภยศ สรรเสริญ หากแต่ให้ยึดพระธรรมอันเป็นกฎนิรันดร์เป็นแนวทาง นั่นคือหลักธรรมาธิปไตยนั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ทรงแสดงความสำคัญของการยึดธรรมมากกว่าตัวบุคคล เช่น

“ดูก่อน อานนท์ ธรรมวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสนาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแล้วแห่งเรา” (ที. มหา. 10/141/146)

“ดูก่อน อานนท์ อย่างไรก็ตามถ้าภิกษุจะเชื่อว่ามีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง” (ที. มหา. 10/93/103)

“ดูก่อน พราหมณ์ อาตมาภาพทั้งหลาย มิใช่ไม่มีที่พึ่งอาศัยเลย หากอาตมาภาพมีที่พึ่งอาศัย คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งอาศัย” (ม. อุปปริ. 14/109/76)

ในครั้งพุทธกาลหรือตั้งแต่โบราณมา ท่านจึงยกธรรมขึ้นเป็นใหญ่ ให้ความเคารพ เชิดชูบูชาธรรมถือว่าเป็นอุดมคติสูงสุด ดังคำพูดว่า “สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต สละชีวิตเพื่อรักษาธรรม” ในที่นี้ท่านใช้ธรรมเป็นเกณฑ์วัดตัดสินความเป็นมนุษย์ คำว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” อะไรทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ความเป็นมนุษย์จึงไม่อยู่ที่รูปร่าง หน้าตาฐานะ ผิวพรรณยศถาบรรดาศักดิ์ ร่ำรวยหรือยากจนหากอยู่ที่ธรรม คนที่ไม่มีธรรมประจำใจ ถือว่าล้มเหลวในความเป็นมนุษย์อย่างสิ้นเชิง

บำเพ็ญกรณียกิจของจักรพรรดิ คือ ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ปกครองผู้ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า จักรวรรดิวัตร (ธรรมนิยมหรือหน้าที่ประจำของจักรพรรดิ) 5 ประการ คือ

1. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ยึดถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลหลักการ กฎกติกาที่ชอบธรรมเป็นบรรทัดฐาน เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

2. ธรรมการรักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนวยการรักษาค้ำครอง ป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายในข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ เช่น พ่อค้าและเกษตรกร ชาวนิคมนชนบท และชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้าสัตว์ปีกอันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

3. มาตธรรมการ ห้ามกั้นการอาธรรม คือ จัดการป้องกันแก้ไข มิให้การกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้าย เดือดร้อน เกิดมีขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริตและนิยมนธรรม รวมทั้งจัดวางระบบที่กั้นคนร้าย ให้โอกาสคนดี

4. ธนานุประทาน บันทรัตย์แก่ชนผู้ยากไร้ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

5. ปรปฐณา ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา แสวงปัญญาและความดีงามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นเมตตาที่จะช่วยให้เจริญปัญญา และกุศลธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์ และนักปราชญ์ ใฝ่ถามหาความรู้หาความดีงามหาความจริง และถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรมดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

3. หลักความถูกต้องโปร่งใส

การปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ดังนั้น ในการตัดสินใจใดๆก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจของประชาชนในการกำหนดตัวผู้ปกครอง หรือตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ เมื่อมีความคิดเห็นแตกต่างกัน ให้ถือเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ (Majority rule) ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าการตัดสินใจเหล่านั้น สะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง ถ้าเป็นเรื่องสำคัญมากจะต้องพยายามให้มีเสียงข้างมากจำนวนมากจริงๆ แต่ถ้าเป็นเรื่องทั่วไป ก็ให้ใช้เสียงข้างมากธรรมดา (Simple – Majority) เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ

ความจำเป็นที่จะต้องให้เสียงข้างมากเป็นเพราะการใช้มติหรือเสียงข้างมากนั้นนั้นเกิดขึ้นได้น้อยหรือเกิดขึ้นได้ยากมาก ถ้าใช้เสียงเอกฉันท์คงไม่สามารถดำเนินการอะไรได้ด้วยเหตุนี้จึงต้องใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ นอกจากนี้การใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจอย่างน้อยก็ให้ถือว่าเป็นความต้องการของคนส่วนใหญ่

อย่างไรก็ตาม แม้ระบอบประชาธิปไตยจะยึดหลักเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ แต่จะต้องให้ความเคารพ และคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย (Majority right) ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมาก ไม่ใช้มติแบบพวกมากลากไป จึงต้องให้ฝ่ายเสียงข้างน้อยมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น เพื่อควบคุม กำกับ ตรวจสอบ เจตนารมณ์ในการตัดสินใจของฝ่ายเสียงข้างมากว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้ต้องเป็นไปตามหลักความถูกต้องและโปร่งใส และการใช้เสียงส่วนใหญ่จะต้องไม่ขัดต่อสิทธิของเสียงส่วนน้อย หรือต้องมีการเคารพเสียงส่วนน้อย เช่น เสียงส่วนใหญ่จะลงมติออกกฎหมายมาทำร้ายหรือกำจัดสิทธิขั้นพื้นฐานของเสียงส่วนน้อยไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ออกกฎหมายมาจำกัดเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของเสียงส่วนน้อยไม่ได้ ถือว่าไม่ถูกต้อง หรือการที่เมื่อชนะแล้วก็มาเยาะเย้ยถากถาง ดูหมิ่น ดูแคลน เสียงส่วนน้อยที่พ่ายแพ้ในการลงคะแนนเสียง ก็ถือว่าเป็นเรื่องขัดต่อความถูกต้อง และถูกมองว่าเป็นผู้ดีทางการเมือง

พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างอันสุดประเสริฐในการเคารพและรับฟังการแสดงความคิดเห็น ดังปรากฏในปวารณาสูตร สังยุตตนิกายสคาถวรรค (สัง สคาถ 15/744/265) มีความว่า เมื่อครั้งพุทธกาลในวันปวารณา คือ วันที่ 15 ค่ำ เดือน 11 คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ บุปผาราม ซึ่งนางวิสาขาถวายใกล้กรุงสาวัตถี มีพระอรหันต์สาวกประมาณ 500 รูป ร่วมประชุมอยู่ด้วย ตามประเพณีทางพระวินัยเมื่อถึงวันปวารณากิษุทุกรูปที่นั่งประชุมในพิธีกรรม จะต้องกล่าววาจาอนุญาตให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยถือว่า การว่ากล่าวตักเตือนนั้นเป็นการทำให้เกิด

ความเจริญ และขณะที่ประชุมกัน ณ กลางแจ้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงปวารณา คือ อนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายทักท้วงการกระทำทางกาย และทางวาจาของพระพุทธรองค์ได้

จะเห็นได้ว่า พระพุทธรองค์ทรงเปิดใจกว้างด้วยการรับฟังผู้อื่น โดยให้สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ได้เพื่อความถูกต้อง ถ้าเป็นการแสดงความคิดเห็นในทางดีงามเพื่อความเจริญก้าวหน้า ทรงใช้สิทธิเสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติระหว่างบุคคล และแม้แต่พระองค์เองก็ได้ยกเว้น ควรอย่างยิ่งที่ผู้ปกครองรัฐหรือผู้นำประเทศพึงนำเรื่องนี้ไปเป็นเครื่องเตือนสติให้เปิดใจกว้าง รับฟังผู้อื่นให้มากขึ้น โดยมีแบบอย่างอันงดงามของพระพุทธรองค์เป็นอุทาหรณ์

เมื่อพิจารณาแล้วในหลักพระพุทธศาสนา ก็พบว่าหลักความถูกต้องโปร่งใสในรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตย มีแนวทางเดียวกันกับหลักการปกครองและบริหารของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ดังมีหลักฐานในพระวินัยปิฎก เช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงประทานความเป็นใหญ่แก่คณะสงฆ์ ในการประกอบพิธีต่างๆ เช่น การอุปสมบทรับบุคคลเข้าร่วมสังฆมณฑล หรือพิธีการอื่นๆ ซึ่งใช้ การประชุมของสงฆ์เป็นเกณฑ์ ตัดสินพิจารณาในประเด็นปัญหาทั้งหลาย (กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: วินัยมุขเล่ม 3) นอกจากนั้น ในขณะที่นั่งประชุมกันอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีธุระ เช่น สรรกิจ จะลุกออกไปจากที่ประชุม ต้องให้ฉันตะ คือ อนุญาตให้สงฆ์ทำสังฆกรรมต่อไปโดยยินยอมของตนก่อนมิฉะนั้นเป็น อาบัติ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ 2506: 60) ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้การพูดขึ้นมามากหลังจากสงฆ์ทำไปโดยภิกษุรูปนั้น รูปนี้เห็นไม่ได้ หรืออ้างได้ว่าตนไม่รู้ไม่เห็น เป็นการถูกบังคับมิได้สมควรใจในมติที่ปรากฏออกมา นั่นคือ ทางพระพุทธศาสนานั้นคำนึงถึงหลักความโปร่งใส ไม่มีนอก ไม่มีใน จะกระทำการใดๆ โดยผลการ ปราศจากความยินยอมเห็นพ้องจากภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหาได้ไม่

หลักความโปร่งใสในพระพุทธศาสนา ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนยิ่งในเรื่อง อธิกรณ์ สมณะ หรือการระงับอธิกรณ์อันหมายถึงการตัดสินข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ พระพุทธรองค์ทรงแสดงลักษณะของอธิกรณ์แต่ละอย่างพร้อมทั้งมูลเหตุโดยพิสดาร และตรัสสรุปว่าอธิกรณ์แต่ละอย่าง จะระงับได้ด้วยสมณะ (วิธีการระงับ) อะไรบ้าง ดังนี้ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ: 2537)

1. วิวาทาธิกรณ์ การวิวาทกันในเรื่องเกี่ยวกับพระทำวินัยยอมระงับด้วยวิธีระงับ
2. ประการ คือ
 - 1) ระงับในที่พร้อมหน้า (สัมมุขาวินัย)
 - 2) ระงับโดยถือเสียงข้างมากเป็นประมาณ (เขญยสีกา)

2. อนุวาทาธิกรณ์ การโจทก์ฟ้องกันด้วยสี่วิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับศีล) อาจารย์วิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับความประพฤติ) ทิฏฐิวิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับความเห็น) และอาชีวีวิบัติ (ความเสียหายเกี่ยวกับการเลี้ยงชีพ) ระวังด้วย วิธีระวัง 4 ประการ คือ

- 1) ระวังในที่พร้อมหน้า (สัมมุขวินัย)
- 2) ระวังด้วยยกให้ว่ามีสติ (สติวินัย)
- 3) ระวังด้วยการยกให้ว่าเป็นบ้า (อมุพหวินัย)
- 4) ระวังด้วยการลงโทษ (ตัสสปาปิยลิกา)

3. อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติต่างๆ ระวังด้วย วิธีระวัง 3 ประการ คือ

1. ระวังในที่พร้อมหน้า (สัมมุขวินัย)
2. ระวังด้วยถือคำสารภาพ (ปฎิญา ตระณะ)
3. ระวังด้วยให้เลิกแล้วกัน (ติณวัตถารกะ)
4. กิจจากรณ์ เรื่องที่พระสงฆ์จะต้องจัดต้องทำที่เป็นสังฆกรรม ระวังด้วยวิธีระวัง

ประการเดียว คือ ระวังในที่พร้อมหน้า (สัมมุขวินัย)

ส่วนเขยุยลิกา เป็นการระวังด้วยการถือเสียงข้างมาก ซึ่งสอดคล้องกันกับหลักเสียงข้างมากในปรัชญาประชาธิปไตยอย่างยิ่งเพราะยึดหลักความโปร่งใส กล่าวคือภิกษุทั้งหลายทะเลาะวิวาทกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์ชนิดนี้ ด้วยถือเอาเสียงข้างมากให้สมมุติภิกษุ ผู้ให้จับสลาก (คำว่าสลากแปลว่าชีไม่สำหรับลงคะแนน) ภิกษุผู้ให้จับสลาก จะต้องประกอบด้วยองค์ คือ ไม่ลำเอียงเพราะรัก, เพราะเกลียด, เป็นอันจับ อย่างไรก็ตามไม่เป็นอันจับ (คุมการลงคะแนนได้ดี) แล้วให้สวดประกาศแต่งตั้ง ภิกษุผู้ให้จับสลากเป็นการสงฆ์

จะเห็นได้ว่า มีรายละเอียดทั้งอุปกรณ์ในการลงคะแนน วิธีการลงคะแนนและหลักในการลงคะแนน นอกจากนั้นก็ยังกล่าวถึงการลงคะแนนที่ไม่เป็นธรรมไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยทรงแสดงการจับสลาก (ลงคะแนน) ที่ไม่เป็นธรรมและที่เป็นธรรม อย่างละ 10 ประการ คือ

1. เป็นเรื่องเล็กน้อย
2. ไม่ลุลูกลามไปสู่วัดอื่น
3. ไม่ต้องคิดแล้วคิดเล่า
4. รู้ว่าผู้กล่าวไม่เป็นธรรมมีมากกว่า
5. รู้ว่าผู้กล่าวไม่เป็นธรรมอาจมีมากกว่า
6. รู้ว่าสงฆ์จะแตกกัน (ถ้าขึ้นลงมติ)
7. รู้ว่าสงฆ์อาจแตกกัน
8. จับสลากโดยไม่เป็นธรรม

9. จับสลากเป็นพวกร (ไม่เรียงทีละคน)

10. มิได้จับสลากตามความเห็นของตน

อย่างนี้เรียกว่าไม่เป็นธรรมส่วนที่เป็นธรรมคือที่ตรงกันข้าม จึงอาจกล่าวได้ว่าหนึ่งในหัวใจสำคัญของหลักประชาธิปไตยที่ยึดหลักความถูกต้องโปร่งใส เป็นหลักนั้น มีปรากฏอย่างชัดเจนในหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้นับแต่ครั้งพุทธกาล ก่อนหน้าการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่กว่า 2,500 ปี ล่วงมาแล้วอย่างน่าอัศจรรย์

4. หลักการมีส่วนร่วม

ในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมทางการเมือง ในเรื่องต่างๆ ว่าทำอะไรถึงจะทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคมและต่อตนเองที่ไม่ขัดแย้งกันไม่ว่าการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น การรวมกลุ่มเป็นสมาคม เป็นสหภาพ เป็นชมรมหรือเป็นพรรคการเมือง การมีส่วนร่วมในปัจจุบันได้ขยายรวมถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารสาธารณะต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อมรวมถึงการติดตาม ตรวจสอบการปฏิบัติงานของข้าราชการทุกประเภท เพื่อร่วมสร้างหลักธรรมาภิบาล

พระผู้มีพระภาค ประทับ ณ สารันทพเจดีย์ใกล้กรุงเวสาลี ตรัสแสดง อปริหานิยธรรม (ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) 7 อย่างแก่เจ้าลิจฉวี คือ ชาววัชชี 1. จักประชุมกันเนืองนิตย์ 2. จักพร้อมเพียงกันประชุม เลิกประชุม และการกระทำกิจที่ควรทำ 3. จักไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่บัญญัติ จักไม่คัดรอนสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ขอมรับศึกษาในธรรมะของชาววัชชี ตามที่บัญญัติไว้แล้ว 4. จักเคารพนับถือชาววัชชีที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า 5. จักไม่ข่มเหงล่วงเกินสตรีที่มีสามีแล้ว และสตรีสาว 6. จักสักการะเคารพเจดีย์ของชาววัชชี 7. จักจัดแจงให้การอารักขาคุ่มครองอันเป็นธรรมในพระอรหันต์ (สังคก 23/7/564)

5. หลักการมีส่วนร่วมในการปกครอง

โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียวที่เรียกว่า อปรีหานิยธรรม 7 ประการคือ (จิต บุรพต 2520: 7-8)

1. หมั่นประชุมกันเนื่องนิศยพบปะปรึกษาหารือกิจการงาน (ที่พึงรับผิดชอบตามระดับของตน) โดยสม่ำเสมอ
2. พร้อมเพื่อกันประชุม พร้อมเพื่อกันเลิกประชุม พร้อมเพื่อกันทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงทำร่วมกัน
3. ไม่ถืออำเภอใจใครต่อความสะดวก บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงวางบัญญัติวางไว้แล้ว ถือปฏิบัติมันอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนูญ
4. ท่านผู้ใดเป็นผู้ใหญ่มีประสบการณ์ยาวนานให้เกียรติเคารพนับถือท่านเหล่านั้น มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง
5. ไม่ล่ออำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก
6. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำภาค อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำยินดีในการที่จะอยู่อย่างสงบ เร้าให้ทำดีและเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีการพินชา อันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี
7. จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรมแก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก ความตั้งใจที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และปรารถนาดีต่อมนุษยชาติ และการต้อนรับผู้มาเยือนด้วยความยินดีให้มีความสุข

คุณภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอปรีหานิยธรรม 6 ประการนี้ ท่านทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า คุณภิกษุทั้งหลาย อปรีหานิยธรรม 6 ประการ เป็นไฉน คือ ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน 1 ความเป็นคนไม่ชอบคุย 1 ความเป็นผู้ไม่ชอบหลับ 1 ความเป็นผู้ไม่ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ 1 ความเป็นผู้ว่าง่าย 1 ความเป็นผู้มีมิตติ 1 คุณภิกษุทั้งหลาย อปรีหานิยธรรม 6 ประการนี้แล คุณภิกษุทั้งหลาย ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ไม่เสื่อมแล้วจากกุศลธรรม ชนเหล่านั้นทั้งปวงก็ไม่เสื่อมแล้วจากกุศลธรรม เพราะธรรม 6 ประการนี้แล ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักไม่เสื่อมจากกุศลธรรม ชนเหล่านั้นทั้งปวง ก็จักไม่เสื่อมจากกุศลธรรมเพราะ ธรรม 6 ประการนี้แลชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งใน

ปัจจุบัน ย่อมไม่เสื่อมจากกุศลธรรม คนเหล่านั้นทั้งปวงก็ย่อมไม่เสื่อมจากกุศลธรรม เพราะธรรม 6 ประการนี้แลฯ (อง ปัญจก 22/293/322)

อธิปไตยธรรม เป็นหลักธรรมสำหรับการมีส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหมาะสมอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันที่มุ่งเน้นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participative)

ในหลักประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของตนเอง มีความชอบไม่ชอบ มีรสนิยมของตนเองถ้าจะทำอะไรร่วมกัน (เช่น การสร้างชาติ สร้างประชาธิปไตย ฯลฯ) ต้องมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน บางครั้งอาจมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน บางครั้งอาจถกเถียงกันซึ่งต้องทำด้วยเหตุผล อย่าให้การถกเถียงบานปลายไปเป็นการทะเลาะ แล้วหาข้อสรุปร่วมกันโดยยอมรับความแตกต่าง มีการประนีประนอมบนหลักการเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และที่สำคัญต้องดำเนินไปอย่างสันติ หลีกเลี่ยงและงดการใช้ความรุนแรงต่างๆ ในเรื่องนี้มีหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามากมายที่มีหลักคำสอน ทั้งในระดับของประชาชนและผู้ปกครองรัฐ ในส่วนของผู้ปกครองรัฐนั้นได้กล่าวถึงไปแล้วในหลัก ทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ส่งเสริมความอดทน การไม่โกรธและการไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งเป็น 3 ใน 10 ข้อดังนี้ คือ

อภิกโรธะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและกระทำการด้วยอำนาจ ความโกรธมีเมตตาประจำใจระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุบุมราบเรียบตามธรรม

อวิหิงสา น่าร่มเย็น คือ ไม่หลงระเหิรอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใด ด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

ขันติ ชำนาญด้วยขันติ คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย เพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยคำเลียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกิจการที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

ในส่วนของประชาชนก็พึงน้อมนำหลักขันติ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในการมีส่วนร่วม ต้องมีความอดทน โดยหลักฆราวาสธรรม อันเป็นหลักธรรมมี 4 ประการ คือ (พระพรหมคุณาภรณ์: 2547)

1. สัจจะ ความจริง คือ เชื่อสัจย์ต่อกัน ทั้งจริงใจ จริงวาจา และจริงในการกระทำ
2. ทมะ ฝึกตน คือ รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดคณินทรีย์ แก้ไขข้อบกพร่องข้อขัดแย้ง ปรับตัวปรับใจเข้าหากัน และปรับปรุงตนให้ดียิ่งขึ้นไป
3. ขันติ อดทน คือ มีจิตใจเข้มแข็งหนักแน่น ไม่วุ่นวาย ทนต่อความล่วงล้ำก้ำเกินกันและกัน อดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก ฝ่าอุปสรรคไปด้วยกัน
4. จาคะ เสียสละ คือ มีน้ำใจ สามารถเสียสละ ความสุขสำราญ ความพอใจส่วนตน เพื่อส่วนรวมได้ และมีจิตใจเอื้อเฟื้อแผ่ต่อญาติมิตรสหาย และสังคมรอบข้างได้

ผู้วิจัยเชื่อว่าถ้าประชาชนและผู้ปกครองนำหลักขันติธรรม มาปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน ในสังคมไทย ประชาธิปไตยของไทยจะงอกงามขึ้นแน่นอน ปรากฏการณ์ต่างๆ อาทิ เช่น ประชาชนใช้วิธีการตอบโต้ผู้ที่มีความคิดเห็น แตกต่างจากตัวเอง ด้วยความรุนแรง ผู้นำประเทศได้ตอบผู้ที่มีความคิดเห็นแตกต่างจากตนด้วยอารมณ์เกรี้ยวกราด และคำพูดที่รุนแรง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภายกต่อยกันในที่ประชุม ฯลฯ เหล่านี้คงจะมีให้เห็นแต่เฉพาะในหน้าประวัติศาสตร์ ที่ผ่านมาแล้วเท่านั้น

ในขณะที่สังคมระบอบประชาธิปไตย ให้ความสำคัญกับ เสรีภาพของการแสดงออก ในรูปแบบต่างๆ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สิ่งหนึ่ง ซึ่งต้องเน้นในการอยู่ร่วมกัน ก็คือ การสร้างอุปนิสัย ในการรับฟังผู้อื่น เพราะประชาธิปไตยไม่ใช่การสื่อสารทางเดียว หากแต่เป็น การสื่อสารสองทาง (Two – Way communication) ทั้งในแนวราบและแนวดิ่งนั่นคือ ต้องมีการรับฟังซึ่งกันและกัน ระหว่างประชาชนด้วยกัน และการรับฟัง ซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน ยิ่งในยุคปัจจุบันที่มีการขับเคลื่อนระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ไปสู่แบบมีส่วนร่วมมากขึ้น สิ่งที่จะสะท้อนถึงความเป็นประชาธิปไตย จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการเลือกตั้งตัวแทน เข้าไปบริหารประเทศ เพียงอย่างเดียว หากรวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบอื่นๆ ด้วย การที่รัฐต้องรับฟังประชาชน จึงเป็นกระบวนการสำคัญในยุคนี้ นี่คือ สิ่งที่เราเรียกกันว่า “ประชาพิจารณ์” (Public hearing) ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า หลักปฏิบัติในระบอบประชาธิปไตยอีกข้อหนึ่ง ที่จะช่วยทำให้กระบวนการนี้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นก็คือ หลักแห่งการรับฟังผู้อื่น

จากเอกสารวิชาการส่วนบุคคล ดร.สรจักร เกษมสุวรรณ (สรจักร เกษมสุวรรณ: 2554) ได้ชี้แจงให้เห็นว่า วัฒนธรรมในการแสดงความคิดเห็น และการถกเถียงกันในสังคมประชาธิปไตย ตะวันตก ที่สร้างสรรค์กระบวนการประชาธิปไตยนั้น ก็คือ การที่สมาชิกในสังคมทุกระดับ และทุกชนชั้น มีอิสระทางความคิดและสามารถแสดงออกได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการละเมิดสิทธิ และเสรีภาพของบุคคลอื่น รวมทั้งสมาชิกในสังคมจะต้องยอมรับฟัง และเคารพต่อความคิดเห็นและพฤติกรรมถกเถียงที่เกิดขึ้นของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย

ศาสตราจารย์ ดร.บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ยังได้กล่าวถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับการรับฟังว่า สังคมไทยเป็นสังคมอำนาจนิยมซึ่งผู้มีอำนาจไม่นิยมการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีอำนาจคิดว่าตัวเป็นผู้ปกครอง มองประชาชนว่าเป็นราษฎรผู้อยู่ใต้ปกครอง ไม่ได้มองราษฎรว่าเป็นพลเมืองซึ่งจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจกระบวนการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้น มักจะเป็นการที่ภาครัฐตัดสินใจเสร็จเด็ดขาดแล้ว จึงนำมาประชาพิจารณ์ เพื่อมุ่งผลในเชิงประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนยอมรับ ที่เป็นเช่นนี้เพราะ วัฒนธรรมไทยไม่เชื่อในความเสมอภาค

และไม่เชื่อว่าสิทธิเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่สังคมตะวันตกเชื่อว่าความเสมอภาคนั้นไม่ได้หมายถึง ความเสมอภาคในสิทธิแต่เพียงอย่างเดียวแต่หมายถึงความเสมอภาคในภาระด้วย

ในประเด็นนี้ก็มีหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอีกมากมายเช่นกันที่ส่งเสริม ให้เราตระหนักถึงการรับฟังผู้อื่น ซึ่งมีทั้งการรับฟังที่ช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วม และการรับฟังในฐานะของผู้ปกครองรัฐ การรับฟังในเชิงการปกครองอย่างชัดเจนก็คือ หลักจักรวรรดิวัตร ในข้อ ปริปัจฉา ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา แสวงหาปัญญาและความดีงามยิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรงวิชาการ ทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทหมั่นมาที่จะช่วยให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ไถ่ถามหาความรู้หาความดีงามหาความจริง เพื่อชักชวนตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ดีงามและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างอันสุดประเสริฐในการรับฟังผู้อื่น ดังปรากฏในปวารณาสสูตรสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (สัง สคาถ 15/744/265) มีความว่า เมื่อครั้งพุทธกาลในวันปวารณา คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ บุปพาราม ซึ่งนางวิสาขาถวายใกล้กรุงสาวัตถี มีพระอรหันต์สาวกประมาณ 500 รูป ร่วมประชุมอยู่ด้วยตามประเพณีทางพระวินัย เมื่อถึงวันปวารณากิษุทุกรูปที่หนึ่งประชุมในพิธีกรรม จะต้องกล่าววาจาอนุญาตให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยถือว่า การว่ากล่าวตักเตือนกันนั้นเป็นการทำให้เกิดความเจริญ และขณะที่ประชุมอยู่ ณ กลางแ่งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงปวารณา คือ อนุญาต ให้ภิกษุทั้งหลายทักท้วงกระทำทางกาย และทางวาจาของพระพุทธองค์ได้

จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเปิดใจกว้างด้วยการรับฟังผู้อื่น โดยให้สิทธิเสรีภาพกับบุคคลในการแสดงความคิดเห็นได้ ถ้าเป็นการแสดงความคิดเห็นในทางที่ดีงามเพื่อความเจริญก้าวหน้า ทรงให้สิทธิเสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติระหว่างบุคคลต่อบุคคล และแม้แต่ต่อพระองค์เองก็ได้ทรงยกเว้น ควรอย่างยิ่งที่ผู้ปกครองรัฐหรือนำประเทศ ฟังนำเรื่องนี้ไปเป็นเครื่องเตือนสติให้รู้จักเปิดใจกว้าง รับฟังผู้อื่นให้มากขึ้น เพื่อส่งเสริมให้ประชาราษฎร์ได้มีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็น โดยมีแบบอย่างอันงดงามของพระพุทธองค์เป็นอุทาหรณ์

ผู้วิจัยเองเห็นว่า มนุษย์เรานั้นกำเนิดมามีปากเดียว แต่มีหูถึงสองข้าง ขวนให้คิดเป็นปริศนาธรรมได้ว่า คนเราควรจำฟังในอัตราส่วนที่มากกว่าพูด คำว่า “ประชาธิปไตย” ซึ่งภาษาอังกฤษคือ “Public Hearing” ก็แปลตรงตัวได้ว่าการรับฟังสาธารณะผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นว่า การรับฟังผู้อื่นเป็นหลักในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง สังคมไทยถ้า

ประชาชนและผู้ปกครองรัฐหรือนำประเทศ ได้น้อมนำศาสนาธรรมในพระพุทธศาสนามาปฏิบัติอย่างจริงจัง ก็จะสามารพัฒนาประชาธิปไตยไปสู่ความเป็นธรรมาภิบาลได้อย่างแท้จริง

6. หลักจิตสำนึกกับผิชอบ

ปรัชญาประชาธิปไตย นอกจากจะให้เสรีภาพเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว สิ่งจำเป็นที่ต้องควบคู่ไปกับเสรีภาพของประชาชนก็คือ ความรับผิดชอบ เพราะหากปัจเจกบุคคลมีแต่เรียกร้องหาเสรีภาพ โดยปราศจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อการกระทำของตนเอง และต่อสิ่งที่ตนเองเรียกร้องแล้วสังคมจะมีแต่ความวุ่นวาย ปราศจากความสงบสุข และอาจเป็นชนวนก่อให้เกิดจุดบอดพร่องที่จะถูกโจมตีจากฝ่ายที่มีความคิดเห็น และทัศนะทางการเมืองที่ตรงข้ามกับประชาธิปไตยอันเป็นเหตุให้เกิดความสั่นคลอน และขาดเสถียรภาพทางการเมืองได้

ปัจจัยสำคัญของปรัชญาประชาธิปไตยจึงอยู่ที่แต่ละบุคคลจะต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อบุคคลอื่น ต่อสังคมประเทศชาติ รู้จักยอมรับผิด และมองความผิดของตนเองก่อนที่จะมองความผิดของคนอื่นในทางพุทธศาสนานั้น ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ดังจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นในเรื่องนี้ไว้ชัดเจน คือ ทรงสอนให้บุคคลยอมรับผิด มีความรับผิดชอบในการกระทำของตนหมั่นพิจารณาตรวจสอบ การกระทำของตน มองตนเองด้วยสายตาที่มองบุคคลอื่นโดยไม่เหลือเฟืออคติให้กับตนเอง

การให้ความสำคัญกับการหมั่นพิจารณาตนเองนั้น มีปรากฏอย่างชัดเจนยิ่งในหลักปัพพัตตอกิณหปิจเวกขณ ซึ่งปัพพัตตอกิณหปิจเวกขณซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้บรรพชิตพิจารณาเตือนใจตนเองอยู่เสมอ 10 ประการ ดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์: 2547)

1. เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ สัตว์แล้ว ซึ่งฐานะควรเป็นอยู่อย่างจะรู้จักดีด้วยเอาแต่ใจตนไม่ได้
2. ความเป็นอยู่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ต้องอาศัยเขาเลี้ยงชีพ
3. เรามีอกัปภิกิริยาที่พึงทำต่างจากคฤหัสถ์ อากัปภิกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำ อากัณนั้นๆ และยังจะต้องปรับปรุงตนให้ดีขึ้นยิ่งไปกว่านี้
4. ตัวเราเองยังดิเคยน ตัวเราเองโดยศีล ไม่ได้อยู่หรือไม่
5. เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้เป็นวิญญูชน พิจารณาแล้ว ยังดิเคยนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่
6. เราจักต้องถึงความพลัดพรากจากของรักของชอบใจไปทั้งสิ้น
7. เรามีกรรมเป็นของตน เราทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักต้องเป็นทายาทของกรรมนั้น
8. วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

9. เราริณดีในท่สงคอยู่หรือไม

10. คุณวิเศษยิ่งกว่มนุษย์สำมัญที่เราริรลแล้วมีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เรเป็นผู้ไม่เกื้อเงิน เมื่อถูกเพื่อนบริรพิชิตตามในกาลภายหลัง

การเตือนตนด้วยตนเองนี้นับว่เป็นส่สำคัญมากต่อปรัชญาประชาธิปไตย หรือต่อการที่จะเป็นนักบริหารหรือนักปกครองที่ดี เพราะหากบุคคลไม่ยอมรับผิดในตนเองในส่ที่จะกระทำผิดไปก็ย่อมจะไม่ได้ริรับความไว้วางใจ หรือไม่สมควรที่จะกล่าวโทษหาความผิดผู้อื่นได้ หรือหากบุคคลไม่ทำตามตนเป็นตัวอย่างที่ดีแล้ว จะสั่งให้บุคคลอื่นหรือประชาชนในปกครองทำตัวคืออย่างไรได้ พุทธศาสนาจึงสอนให้แก้ที่ตัวเองก่อน ดังพุทธพจน์ที่ทรงตรัสไว้ว่ “อดทน เมว ปฐมํ ปฎิรูปเป นิเวสเย” บุคคลพึงยังตนนั้นแหละให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณอันควรเสียก่อน (พึงพ่ร่ำสอนผู้อื่นในภายหลัง)

“ดูก่อนจุนทะ ผู้ที่ตนเองจมอยู่ในเปลือกตมอันลึกแล้ว จะยกบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปลือกตมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ตนเองไม่จมอยู่ในเปลือกตมอันลึก จักยกขึ้นซึ่งบุคคลอื่นที่จมอยู่ในเปลือกตมอันลึก ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ผู้ที่ไม่ฝึกตน ไม่แนะนำตน ไม่ดับสนธิด้วยตนเอง จักฝึกสอนจักแนะนำผู้อื่นให้ผู้อื่นดับสนธิ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีไม่ได้ ผู้ที่ฝึกตนดับสนธิด้วยตน จักฝึกสอนจักแนะนำผู้อื่น จักให้ผู้อื่นดับสนธิ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้ (ม. มุ 12/108/69)

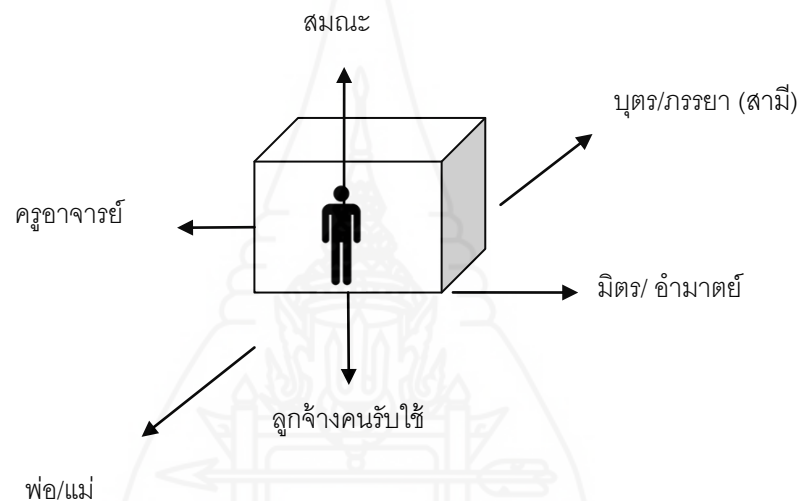
รูปแบบการปกครองตามปรัชญาประชาธิปไตย ที่เน้นว่ประชาธิปไตยเป็นของปวงชน และต้องเป็นไปเพื่อปวงชนนั้นก็ต้องเริ่มจากปัจเจกบุคคลโดยราษฎรที่ปกครองกันเองได้ค่นนั้นจะสามารถควบคุมตนเองให้ดีได้ ก่อนที่จะไปสั่งสอนอบรมผู้อื่นหรือทำประโยชน์ให้แก่สังคมและประเทศชาติ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า แนวคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพนั้นพระพุทธศาสนากับหลักประชาธิปไตยจะมีลักษณะที่สอดคล้องกัน ในส่วนที่ให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพควบคู่ไปกับความรับผิดชอบที่พึงมีทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่น

หัวใจหลักสำคัญประการหนึ่งของหลักประชาธิปไตยก็คือปัจเจกบุคคลนั้น พึงมีสิทธิเสรีภาพควบคู่กันไปกับความรับผิดชอบในหน้าที่ ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่นในเรื่องความรับผิดชอบในหน้าที่นี้ มีหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้อย่างชัดเจน และครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ของคนกับคนในทุกมิติ ในหลักคำสอนเรื่องทิส 6 (สิงคาลกสูตร)

มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย ทาส กรรมกรเป็นเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน ฤหัสถ์ในสกุลผู้สามารถวรนอน้อมทิสเหล่านี บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเยี่ยมตนไม่คือกระด้าง ผู้เช่นนี้ย่อมได้ยศ คนหมิ่นไม่เกียจคร้านยอมไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย คนมีความประพฤติไม่ขาดสาย มีปัญญา ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศคนผู้สงเคราะห์

แสงหามิตรที่ดี รู้ถ้อยคำที่เขากล่าว ปราศจากตระหนี่เป็นผู้แนะนำแสดงเหตุผลต่าง ๆ เนื่อง ๆ ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศ การให้ เจรจาไพเราะ๑ การประพฤติให้เป็นประโยชน์ ความเป็นผู้มีคนเสมอ ในธรรมทั้งหลาย ในคนนั้นๆ ตามควร๑ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจในโลกเหล่านี้แล เป็นเสมือน สลักกรอันเล่นไปอยู่ ถ้าธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ไม่พึงมีไซ้ มารดาและบิดาไม่พึงได้ความนับ ถือหรือความบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร เพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ โดยชอบ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความใหญ่ และเป็นผู้อันหมู่ชนสรรเสริญทั่วหน้า ดังนี้ฯ (บุพพทก 11/205/172-173)

ภาพที่ 4.1 หลักธรรมในทิส 6 แสดงถึงบทบาทหน้าที่ระหว่างตนเอง ต่อคนรอบข้าง

เพื่อความสะดวกในการร่วมมือกันพัฒนาลักษณะนิสัยซึ่งกันและกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงกำหนดให้แต่ละคนถือเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง แล้วทรงแบ่งคนรอบตัวตามความสัมพันธ์ที่เขา มีต่อเราออกเป็น 6 กลุ่ม และทรงสมมุติเรียกทิส 6 ซึ่งแต่ละทิสมีความหมายดังนี้ (พระราชมุนี, 2523)

หลักธรรมในทิส 6 แสดงถึงบทบาทหน้าที่ระหว่างตนเอง ต่อคนรอบข้าง ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะมีความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง ซึ่งมีสถานะแตกต่างกัน จำแนกออกเป็น 6 กลุ่ม เหมือนทิส ทั้ง 6 ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทิศเบื้องหน้า (ปรัถิมทิศ) คือทิศตะวันออก ได้แก่ มารดา บิดา เพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน หน้าที่ของบิดา มารดา ต่อบุตร มีอยู่ 4 ประการ คือ

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
- 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- 4) หาคุ้มครองที่สมควรให้

ส่วนหน้าที่ของบุตรที่มีต่อบิดา มารดา มีอยู่ 5 ประการ คือ

- 1) ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
- 2) ช่วยทำการงานของท่าน
- 3) ดำรงวงศ์สกุล
- 4) ประพฤติให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

2. ทิศเบื้องขวา (ทักษิณทิศ) คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคคล ควรแก่การบูชาคุณ

หน้าที่ของครูอาจารย์ต่อศิษย์ มีต่อไปนี

- 1) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
- 2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- 3) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- 4) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ
- 5) ช่วยคุ้มครองเป็นที่พึ่งพำนักในทิศทั้งหลาย

หน้าที่ของศิษย์ที่พึงปฏิบัติ มีต่อไปนี

- 1) ลูกขึ้นด้อมรับ
- 2) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีกษา ชักถาม และรับคำแนะนำ เป็นต้น)
- 3) ใฝ่ใจเรียน (คือ มีใจรัก เรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา)
- 4) ประณินบัติ
- 5) เรียนศิลปวิทยาดด้วยความเคารพ (คือเอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ)

3. ทิศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิศ) คือ ทิศตะวันตก ได้แก่ บุตร ภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง

หน้าที่ของสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยา มีดังต่อไปนี้

- 1) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา
- 2) ไม่ดูหมิ่น
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
- 5) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

หน้าที่ของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามี มีดังต่อไปนี้

- 1) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- 2) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายให้ดี
- 3) ไม่นอกใจ
- 4) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้
- 5) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

4. ทิสเบื่องซ้าย (อุตตริทิส) คือทิสเหนือ ได้แก่มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้พ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ

หน้าที่ของเราต่อมิตรสหาย มีดังต่อไปนี้

- 1) เผื่อแผ่แบ่งปัน
- 2) พุดจามีน้ำใจ
- 3) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 4) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน

หน้าที่ของมิตรสหายต่อเรา มีดังต่อไปนี้

- 1) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
- 2) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
- 3) ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
- 4) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก
- 5) นับถือตลอดวงศ์ญาติของมิตร

5. ทิสเบื่องล่าง (เหฏฐิมทิส) ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน เพราะเป็นผู้ช่วยทำงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้

หน้าที่ของนายจ้างที่พึงปฏิบัติต่อลูกจ้าง มีดังต่อไปนี้

- 1) จัดการงานให้ตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ
- 2) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งานและความเป็นอยู่
- 3) จัดสวัสดิการดี มีช่วยค่ารักษาพยาบาลในยามเจ็บไข้ เป็นต้น
- 4) ใต้ของแปลกๆ พิเศษมาก็แบ่งปันให้
- 5) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร

หน้าที่ของลูกจ้างที่พึงปฏิบัติต่อนายจ้าง มีดังต่อไปนี้

- 1) เริ่มทำงานก่อนนาย
- 2) เลิกงานทีหลังนาย
- 3) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- 4) ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
- 5) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

6. ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์ เพราะเป็นผู้สูงด้วย

คุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ

หน้าที่ของสมณะ มีดังต่อไปนี้

- 1) ห้ามปรามจากความชั่ว
 - 2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
 - 3) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
 - 4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - 5) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
 - 6) บอกทางสวรรค์ คือความสุขความเจริญให้
- หน้าที่ของคฤหัสถ์ที่พึงมีต่อสมณะ มีดังต่อไปนี้

- 1) จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยความเมตตา
- 2) จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยความเมตตา
- 3) จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยความเมตตา
- 4) ต้อนรับด้วยความเมตตา
- 5) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย 4

หน้าที่ที่ปัจเจกบุคคลพึงมีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่นคือ ทิศ 6 (ทิศเบื้องหน้า, ทิศเบื้องขวา, ทิศเบื้องหลัง, ทิศเบื้องซ้าย, ทิศเบื้องล่าง, และทิศเบื้องบน) ดังกล่าว และอาจกล่าวได้ว่า ถ้าพ่อแม่ ครู บุตร ภรรยา (สามี) เพื่อนเจ้านาย คนรับใช้ และพระภิกษุ ต่างปฏิบัติหน้าที่ตามความ

รับผิดชอบของตนเองอย่างสมบูรณ์ ก็จะเป็นหลักประชาธิปไตยที่ก่อให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่ดีต่อตัวเอง และสังคมโดยรวม

6. หลักความคุ้มค่า (ประสิทธิภาพและประสิทธิผล)

การบริหารจัดการและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น รมรงค์ให้คนไทยมีความประหยัด ใช้จ่ายอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์สินค้าและบริการที่มีคุณภาพ สอดคล้องกันกับหลักการปกครองของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า จักรวรรดิ

พระผู้มีพระภาค ประทับ ณ นครมาตุลา แคว้นมคธ ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ตนพึงธรรม และเจริญสติปัฏฐาน 4 แล้วตรัสเล่าเรื่องรัตนะ 7 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัพพทานมิ คือ : 1. จักร (ลูกล่อรถ) แก้ว 2. ช้างแก้ว 3. ม้าแก้ว 4. แก้วมณี 5. นางแก้ว 6. ขุนคลังแก้ว 7. ขุนพลแก้ว

พระเจ้าทัพพทานมิ ตรัสสั่งบุรุษคนหนึ่งให้คอยดูว่า จักรแก้วเคลื่อนจากฐานเมื่อไรให้บอก จำเนียรกาลล่วงมา เมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่บุรุษนั้นก็ไปกราบทูล พระองค์จึงตรัสเรียกพระราชบุตร องค์ใหญ่ มอบราชสมบัติ ให้แล้วปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงผ้ากาสาเย (ผ้าข้อมผ้า) ออกผนวช เป็นบรรพชิต เมื่อออกผนวชเป็นราชฤๅษีได้ 7 วัน จักรแก้วก็อันตรธานหายไป

พระราช (พระองค์ใหม่) ก็ทรงเสียพระราชหฤทัยเข้าไปเฝ้าพระราชฤๅษีเล่าความถวาย พระราชฤๅษีก็ตรัสตอบว่า จักรแก้วเป็นของให้กันไม่ได้ และทรงแนะนำให้บำเพ็ญจักกวัตติวัตร คือ ข้อปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ มีฐานะอยู่ที่เมื่อปฏิบัติแล้วจักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีกำลังพัน, มิกง อุดมสมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงจักปรากฏขึ้นแก่พระราชผู้รักษาอุโบสถในวันอุโบสถ 15 คำ ผู้ขึ้นสู่ชั้นปราสาท กราบทูลว่า วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร ตรัสตอบว่า 1. จงอาศัยธรรมสักการะเคารพนับถือธรรม ให้ความคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่มนุษย์และสัตว์ ไม่ยอมให้ผู้ทำอันเป็นธรรมเป็นไปได้ในแว่นแคว้น 2. ผู้ใดไม่มีทรัพย์ก็มอบให้ทรัพย์ 3. เข้าไปหาสมณพราหมณ์ ผู้เว้นจากความเมา ประมาท ตั้งอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) และถามถึงสิ่ง ที่เป็นกุศล, อกุศล, มีโทษ, ไม่มีโทษ, ควรเสพ, ไม่ควรเสพ, อะไรทำเข้าเป็นไปเพื่อเสียประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน, อะไรทำเข้าไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน เมื่อฟังแล้วก็รับเอาสิ่ง ที่เป็นกุศลมาประพฤตินี้แล คือ วัตรอันประเสริฐของพระเจ้าจักรพรรดินั้น (ปาฏิวัคค์ 2548: 179-180)

แนวทางการปกครองของจักรพรรดิ ในข้อแรกมีต้นแบบอยู่แล้วในปัจจุบันคือ การปกครอง โดยธรรมดังที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานหลักการไว้อย่างชัดเจนว่า “ใน บ้านเมืองนั้นมีทั้งคนดีและคนไม่ดี ไม่มีใครจะทำให้ทุกคนเป็นคนดีได้ทั้งหมด การทำให้บ้านเมือง

มีความปกติสุขเรียบร้อยจึงมิใช่การทำให้ทุกคนเป็นคนดี หากแต่อยู่ที่การส่งเสริมคนดี ให้คนดีได้ปกครองบ้านเมือง และควบคุมคนไม่ดีไม่ให้มีอำนาจ ไม่ให้ก่อความเดือดร้อนวุ่นวายได้” ซึ่งพระคำรณนี้แสดงถึงแนวทางการปกครองที่สำคัญที่สุดคือการเลือกใช้คนดี ขณะที่ป้องกันไม่ให้คนชั่วมีอำนาจ แต่ในระบบการปกครองในปัจจุบัน อำนาจอยู่ที่ฝ่ายการเมืองซึ่งยังขาดหลักธรรมข้อนี้อยู่มาก

วัตรข้อที่สองของพระเจ้าจักรพรรดิ คือการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งคือการสังคมสงเคราะห์ให้ประชาชนมีรายได้ โดยการสนับสนุนอาชีพ เสริมสร้างรายได้แก่ประชาชน

วัตรข้อที่สาม ซึ่งเป็นข้อที่สำคัญที่สุด คือการส่งเสริมศีลธรรมโดยผู้นำจะต้องรับบทบาทในการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณด้วย โดยการนำเอาธรรมะที่ได้รับมาใช้ในการบริหารบ้านเมือง และเป็นแบบอย่างแก่ข้าราชการและประชาชน

หลักจักรวรรดิวัตร (ธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของจักรวรรดิ) มี 5 ประการ คือ

1. ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ยึดถือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลหลักการ กฎ กติกาที่ชอบธรรม เป็นบรรทัดฐาน เคารพธรรม เชิดชูธรรม นิยมธรรม ตั้งตนอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง

2. ธรรมมิการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายในข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการและคนต่างอาชีพ เช่น พ่อค้าและเกษตรกร ชาวนิกมชนบท และชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีลคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้า สัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

3. มาอธรรมการ ห้ามกันอาธรรม์ คือ จัดการป้องกันแก้ไขมิให้การกระทำที่ไม่เป็นธรรมการเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้าย เดือดร้อน เกิดมีขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นในสุจริต และนิยมธรรมรวมทั้งวางระบบที่กันคนร้าย ให้โอกาสคนดี

4. ธนานุประทาน ปันทรัพย์แก่ชนผู้ยากไร้ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

5. ปรปฐา ไม่ขาดการสอบถามปรึกษา แสวงปัญญาและความดียิ่งขึ้นไป โดยมีที่ปรึกษาที่ทรง วิชาการทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบผู้ไม่ประมาทหมัวเมาที่จะช่วยให้เจริญปัญญา และกุศลธรรมหมั่นพบปะพระสงฆ์และนักปราชญ์ ใถ่ถามหาความรู้ความดีงามหาความจริง และถกข้อปัญหาต่างๆ อยู่โดยสม่ำเสมอตามกาลอันควร เพื่อชักชวนการตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกต้องชอบธรรมดีงามและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

คุณภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ 4 ประการนี้ 4 ประการไหน คือ ทาน การใช้ 1 เปยยวัชชะ ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก 1 อตถจริยา ความประพฤติประโยชน์ 1 สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ 1 คุณภิกษุทั้งหลายสังคหวัตถุ 4 ประการนี้แลฯ การให้ 1 ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก 1 ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ 1 ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอในธรรมนั้นๆ ตามสมควร 1 ธรรมเหล่านั้นแล เป็นเครื่องสงเคราะห์โลก ประคองสกลภพความคุ้มครองที่แล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้น ถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ไม่มีมิใช่ มารดาหรือบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตพิจารณาเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้น พวกเขายังพึงความเป็นใหญ่ และเป็นที่น่าสรรเสริญฯ (จตุกกนิบาต 21/32/37)

พระสูตรในบทนี้เป็นการขยายความถึง แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ละเอียดกว่าในจักรวรรดิสูตรซึ่งการสร้างสังคมที่สงบสุขมีพื้นฐานอยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจโดยสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแสดงไว้ดังนี้ “พราหมณ์ปุโรหิตแนะนำให้ปราบโจรผู้ร้ายแต่ไม่ใช่ด้วยวิธีของจำ เพราะที่เหลือนอกจากจะเบียดเบียนชนบทในภายหลัง โดยที่แท้ควรถอนรากโจรผู้ร้าย (ด้วยวิธีจัดการทางเศรษฐกิจให้ดี) คือ แจกพืชกลีกรในชนบทที่อุตสาหกรรมประกอบอาชีพให้ทุนแก่พ่อค้าที่อุตสาหกรรมในการค้า ให้อาหารและค่าจ้างแก่ข้าราชการ (ให้ทุกคนมีอาชีพมีรายได้) พระราชทรัพย์ก็จะเพิ่มพูน ชนบทจะไม่มีเลี่ยนหนาม มนุษย์ทั้งหลายก็จะรื่นเริงอุ่มบุตรให้พื่อนอยู่ที่ไม่ต้องปิดประตูเรือน” (พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, 2539/301)

การสร้างสังคมที่มั่นคงจะต้องอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจที่สมดุล โดยทำให้ทุกคนมีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิตได้อย่างไม่ขัดสนและมีสวัสดิการที่ดี

ประกอบพระราชสังคหะ คือ บำรุงทวยราษฎร์ให้ประชาชนดำรงอยู่ในเอกภาพ และสามัคคี ด้วยหลักธรรม ที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ (หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราช 4 ประการ) คือ

1. สัสสมณะ ผลิตบำรุงธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์
2. ปรีสเมณะ ผลิตบำรุงข้าราชการ คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดี มีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี เป็นต้น
3. สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา คือ ผดุง ผลิตประโยชน์ไว้ด้วยนโยบาย ส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพานิชยกรรม หรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะ เหลื่อมล้ำห่างเหิน จนแตกแยกกัน
4. วาขไปยะ มีวาทีพูดดีมีใจ คือ รู้จักพูด รู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลาย ถัดถามทุกข์สุขราษฎร ทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานมีประโยชน์

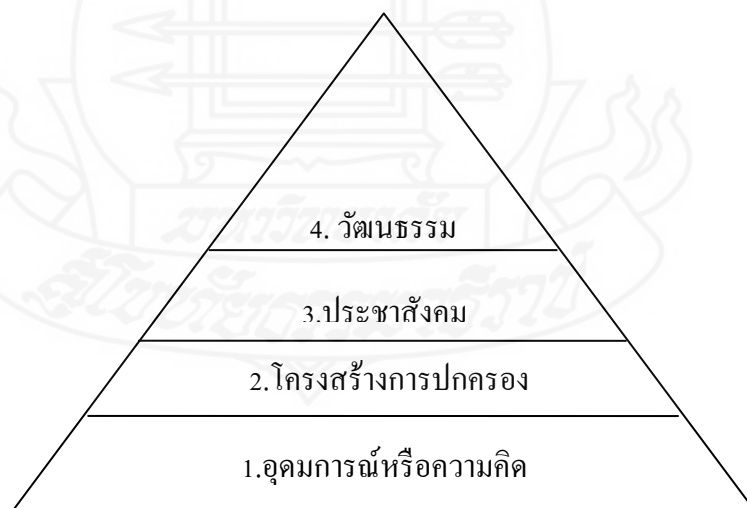
เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหา เสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจ ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

ละเว็นอคติ นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้นความลำเอียง หรือความประพฤติ ที่คลาดเคลื่อนจากธรรม 4 ประการ คือ

1. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
2. โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
3. โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา
4. ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

ปัญหาของประเทศไทยทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ทั้งหมดล้วนเกิดจากการขาดหลักธรรมในการทำหน้าที่ และดำรงชีวิต ซึ่งการแก้ไขปัญหายุ่งยากอยู่ที่การนำหลักธรรมคืนสู่การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมีแม่บทในการพัฒนาประเทศโดยอาศัยหลักใน “จกักรัตนสูตร” ในส่วนของการปกครองของผู้นำในทุกระดับต้องอาศัยหลัก “ราชสังคหวัตถุ” และบริหารงานโดยปราศจาก “อคติ 4”

หลักธรรมาภิบาลในพระพุทธศาสนา สามารถนำมาแก้ไขปัญหามาในสังคมระบอบประชาธิปไตยของไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล เป็นการแก้ปัญหอย่างแท้จริง เป็นหัวใจของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยของไทยที่กำลังดำเนินการอยู่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 4.2 แผนภูมิแสดงการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย มี 4 ระดับ

ที่มา: นิยม รัฐอมฤต “การพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย” เอกสารประกอบการบรรยาย, สถาบันพระปกเกล้า, 2547)

ภาพที่ 4.3 แผนภูมิแสดงแนวคิดประชาธิปไตยแบบบรรพชาภิบาลกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎก